

A „LÉLEK” SZEMLÉLETE A PRAGMATIZMUS HAZÁJÁBAN

IRTA: REMÉNYI JÓZSEF
CHLEVELAND, OHIO.

Az élet — mindenütt élet, s csak árnyalataiban eltérő a világ többi részeitől. S ha mindenütt az, akkor nyilvánvalóan nemcsak tapasztalati igazságból áll, nemcsak az aktualitások világából, amely voltaképpen a színes külső és az anyagiasság szenvedések és élvezetek környezete, hanem olyan természetű valóságból, amelyet a filozófia metafizikainak nevez. Ha ezt a szempontot az Amerikai Egyesült Államokra alkalmazzuk, észszerűen felmerül az a kérdés, hogy ebben az országban, túl a tapasztalati világ tapintható és látható élményén, micsoda szerepe jut annak a valóságnak, amelyet a lélek ölel fel, szóval az az énye az emberi természetnek, amely ha nem is misztikus vagy hangsúlyozottan irracionális célok megértésére és megvalósítására törekszik, valami módon a tapasztalat csalhatatlanságára rációzó erejét sem rejti véka alá. Az amerikai élet *epitheton ornans*a a pragmatikus filozófia. Maga a fogalom *William Jamestől* ered, aki inkább pszichológus volt, mint filozófus, s akinek munkáiban az amerikai élet gyakorlati arca szembenéz az élet erkölcsi arcával. A pragmatikus filozófia lényege, hogy az jó, ami hasznos. Azonban ezzel az egyszerű meghatározással igazságtalanok vagyunk a pragmatikus filozófia lényegével szemben, mégpedig azért, mert ha a jót alanyi élményként fogjuk fel, akkor — a hasznosság elvének érvényesítésében — az anarchia jogosultságára vezet; ha pedig a tárgyilagosság szemüvegén át ítéljük meg, akkor a jó a közösségre vonatkozó hasznosságot jelenti ugyan, viszont a jó alkalmazásának technikája olyan ruganyosságot tételez fel, amely a hasznosság célját kiemeli a jó erkölcsi tartalmából. A pragmatikus filozófia végeredményében a *Francis Bacon*tól hangoztatott «common sense» amerikai módosítása; másrészt az angolszász «fair play» amerikai talajba való átültetése; végül is annak a meggyőződésnek összesűritése, hogy a boldog élet problémájának megoldása az emberi probléma fölösleges kínjainak megszüntetése. S tekintettel arra, hogy az átlagember szereti a kényelmet, ragaszkodik a magántulajdonhoz, nem veti meg a kézzelfogható sikert, ennél fogva a gyakorlatilag érvényesíthető filozófia csak abban az esetben állja meg a helyét, ha az ember hasznossági természetével számol, anélkül, hogy erkölcsi követelményét kiradirozná megszerzendő összhangjából. De — s ez a «de» rendkívül fontos — amíg *William James* és hívei nem akarták figyelmen kívül hagyni az ember tökéletlenségét s ennek a tökéletlenségnek megfelelő tökéletességi víziót rajzoltak szeme elé, s ezzel a felfogással mintegy megszükitették az emberi sors láthatárát, ugyanakkor arra gondoltak, hogy az

ember álmokat is hajszol, a végtelen felé is kinyújtja karját s néha nemcsak a lidércfényt érinti ujjaival, ilymód a fájdalom érzésével megperzselve önzését, hanem az érthetetlen ideák világát, amely olykor Istenhez vezet. Jellemző, hogy William James élete második felében írt munkáiban a józan ész s a tapasztalat segítségével szerzett s erkölcsileg is igazolható boldogságon kívül mindinkább jelentkezik annak a metafizikai postulatumnak hangoztatása, amely az erkölcsöt — igaz, hogy inkább kanti, mint természetfölötti értelemben —, mint az érdekmentességből eredő kielégülés lényegét kapcsolja össze az emberi természet harmóniájának elvével. William James ugyan megmaradt tapasztalati filozófusnak, de humanizmusában — amelyre más jelenséggel összefüggésben ebben az ismertetésben még visszatérünk — olyan mozzanatok is vannak, amelyek a fiziológia, pszichológia és erkölcsstan világát átviszik a lélek világába. Most csak azt jegyezzük meg, hogy William James filozófiájától a mai amerikai humanistáknak, *Irving Babbitt*nak, *Paul Elmer More*nak és társaiknak felfogásához körülbelül olyan az út, mint *Szokratesz* és *Protagorasz* eszmeköréből *Szent Pál* és *Acquinói Szent Tamás* eszmeköréhez. Ez a hasonlat persze nem fedti teljesen az igazságot; csak amennyire erre a hasonlat képes.

A lélek fogalma roppant zavaros az amerikai keretek közepette. Ha itt lélekről beszélnek, leggyakoribb a «Christian Science»-szerű értelmezése. Ne feledjük el, hogy Amerika a szekták hazája; s a szekták rendszerint a roszszul megemésztett filozófiák vagy álbölcseletek eklektikus egyvelegéből merítik azt a «világnézetet», amely érdekeiknek megfelel. Ebből korántsem következik, hogy híveikből hiányzik az őszinteség. De őszinteségük olyan együgyű, dogmatikus alkatuk olyan mulatságosan átlátszó, az evangéliumot magyarázó hisztérikus lázuk olyan kórtani tünet, hogy inkább az ipari civilizációtól elrontott lélekre emlékeztetnek, mint a lélek szárnyaló képességére. *Mrs Baker Eddy*, aki a tizenkilencedik században Boston városában megvetette alapját a «Christian Science» szektának, abból az elemi lélektani felfogásból kiindulva, hogy minden ember boldog akar lenni, részben az ó- és újtestamentumból, részben a hindu bölcseletek töredékeiből azt a következtetést vont le, hogy minden baj, minden nyavalya csak elképzelt gyengéje az embernek; s több képzelettel, de ugyanazzal az ösztönös emberismerettel, mint a huszadik században *Coué*, a francia gyógyszerész, azt állította s hívei millióival el is tudta hitetni, hogy a diszharmónia tagadásával meg is szüntetjük a diszharmóniát. Hogy jellemző példát mondjak, hadd utaljak a következő esetre: egyik női tanítványom, aki hetek óta hallgatta előadásaimat, egy nap kijelentette, hogy én sem tudom kiirtani szívéből a boldogságot. Arra a megjegyzésemre, hogy eszemágában sincs megbolygatni révbe ért szívét, azzal válaszolt, hogy irodalmi előadásaimban gyakran utalok a szenvedésre, mint az írói alkotás szükséges forrására, s miután ő, a «Christian Science» elve alapján, nem hisz a szenvedésben, ennél fogva szükségesnek vélte a tiltakozást. Érdekes

egyébként, hogy a «Christian Science» a «boldogulók» vallása, s a hívek térítő heve olyan izzó, hogy semmiféle ellentmondást nem tűrnek. Boldogok a lelki szegények, de ebben az esetben a lelki szegénységnek bizonyos szatócs és áruház szaga van. A többi szekta — s néhány tucatról van szó — nem annyira színvak az élet és lélek valóságával szemben. Ha nem is annyira színvak, viszont annyi benne a pusztán anthropomorphikus elem, hogy a lélek értelmezésének naiv megnyilatkozásai elkerülhetlenné válnak. Az a körülmény, hogy Amerikában temérdek a néger, részben megmagyarázza a szekták járványát ; tam-tam emlékeik, afrikai képzettársításaik az amerikai kontinensen megismerkedtek a kereszténység tanaival s gyermekded lelkük, hogy némiképpen megérthesse a Hegyi Beszédet s a belőle kiáradó magasztosságot, kénytelen volt olyan túlvilágba kapaszkodni s a léleknek olyan fogalmába, amely primitíven csodálatos s mindenben elút a földi pokoltól. *Marc Connelly*nek, az amerikai írónak «Green Pastures» című színdarabjában, amely a négerek mennyországkonceptióját dramatizálja, a mennyországban is szivarra gyujtarak a szereplők. Az örömtelen lét után ez az öröm varázsa ; a bünt legyűrő élet után ez a felszabadulás szenzációja ; az istentelen élmények után ez az isteni gyönyörűség. Ne higgyük azonban, hogy csak a négerek ennyire együgyűek. A lélek világában bizony ikertestvéreik a «poor white»-ok (a szegény fehérek), ezek a proletárjai, csavargói, kiebrudáltjai az amerikai délnak, ezek a degenerált visszhangjai a lezüllött amerikai dél feudális múltjának, akikről különben is az újabb amerikai irodalom gyakran megemlékszik. A newyorki szípad egyik legsikeresebb alkotása *Erskine Caldwell* «Tobacco Road» című műve, amely eredetileg regénynek íródott. Ebben az alkotásban a lélek s velejárója, a vallás, egy női evangelista szerepében annyira torzra lesz mindannak, amit tisztaságnak, szépségnek, hitnek nevezünk, hogy melllette a dervisek mámorának akaratlan perverzítése jelentéktelennek látszik. *Thornton Wilder* legújabb regényében, amelynek «Heaven's My Destination» a címe, egy könyvügynök logikusan felfogott és keresztülvitt vallási és erkölcsi meggyőződésével foglalkozik ; a regény érdekes, ha nem is kivételes alkotás. A hős voltaképpen buta, mert képzeletnélküli, mert csökönyösségének alig van köze a betű igazságát szétbontó szellem igazságához. Jóllehet Thornton Wildert kifejezhetetlen távolság választja el *André Gide*től, ebben az esetben — a ritmus és technika teljes eltérése ellenére — némi azonosság figyelhető meg a francia író *sotie* műfajának bizarr levegője és az amerikai regényíró munkájának *groteszk* szatirája között. A szatira forrása : az erkölcs tehetetlensége, az elferdült lélek kínjának öntudatlan fintora, s míg *Gide* esetében az az érzésünk, hogy az erkölcs emlékének hatása alatt a szenvedő ördög (micsoda ellentmondás !) alkot, *Wilder* legutóbbi regénye azt az érzést váltja ki az olvasóból, hogy a vallást és erkölcsöt bambán, noha következetesen felfogó lélek indította munkája megírására. Amíg az amerikai négerekkel kapcsolatban nagyjában spontán együgyűi-

ségről beszélhetünk, az a típus, amelyet Wilder elevenített meg legújabb regényében, a bonyolult együgyűség megszemélyesítője. Típus, mondom. A vallásos lélek torzképe.

Az amerikai értelmiség túlnyomó százaléka közönyös a lélek fogalmával szemben. Az istentagadók magátólértetődően idejétmulta szónak tekintik; az agnosztikusok könnyelműen és nembánomsággal használják, mint a szó-kincs penny értékű fogalmát; s akiket a különböző pszichológiai iskolák lenyűgöznek, azok vagy valamelyik pszichológiai vagy pszichonatalitkai elv alapján, esetleg a divatos amerikai pszichológia, az embertől még az ösztönt is megtagadó *behaviorism* elve alapján ítélik meg a lélek kérdését. A lélek, mint metafizikai titok, mint a természetfölötti vágyak valósága kívül esik fogalmi körünkön. Az ismert amerikai gondolkodók sorában, mint amilyen a spanyol származású *George Santayana*, a kizárólag racionálisan felfogott mindenség ellensúlyozására a kereszténységnek, főként a katolicizmusnak esztétikai miszticizmusa lép előtérbe. Ez a felfogás bizonyos tekintetben emlékeztet a tizenkilencedik század angol pre-raffaelistáinak esztétikai és költői érzékenységére, akik *Dante Gabriele Rosetti* irányítása mellett a középkor lelki színeit akarták életrekelteni a rohamosan jussát hangoztató gépcivilizációban, anélkül, hogy a lélek érzékfölötti csodáját komolyan vették volna, vagy egyáltalában törődtek volna a kinyilatkoztatott vallásokkal. Mint ahogy vannak a hittel szemben észrevehetően érzéketlen emberek, akiknek szemét mégis ellepik a boldogság könnyei, amikor *Assisi Szent Ferenc*re gondolnak, épúgy ezek az emberek, akik csak idegéletet élnek s nem lelki életet, a lelken kívül mozgó sorsukban meghatódnak a lélek szépségétől és varázsától. Ez persze semmi más, mint az elviselhetetlen józan-ságtól és elgépiesített kötelességtudattól való menekülés a romantikus színek és feltevések irányában; valódi jelentősége annyi, mint a materialista kor legtöbb jelképes költőjének szimboluma, amely a látszat тұrhetetlenségét a szimbolum érzékeltetésével, de nem lényegének elismerésével és elismer-tetésével akarta ellensúlyozni. A George Santayana-szerű filozófusok eredeti tehetségéhez, erőt jelentő érzékenységéhez, kifejezőképességéhez, tisztességéhez és jóhiszeműségéhez kétség nem férhet; ugyanakkor, ami jóság és összhang belőlük kiárad, az az erkölcs, gondolkodás és képzelet felelősségtudatának kisugárzása, s semmi köze a hitből erőt merítő alázathoz és titkozatossághoz. «Mivel e földön jónak lenni oly nehéz» írja *Babits Mihály* a «Vigiliá»-ban közölt nagyszerű versében, s ha a jóságot úgy fogjuk fel, mint azt a képességet, amellyel a végtelen összhangot meg tudjuk szerezni a magunk részére a véges sors cinikus vagy érzélgős fölénye ellenére, érthető, hogy azok is, akik jók és nemesek a szó fenséges értelmezésében s az élet méltóságának szolgálatában állnak, a végtelen harmónia jóságával szemben mégis idegenek. Az emberi természetre jellemző, hogy a hedonizmus örömeiben és az érzékek szomorúságában nem tud megenni az erény szépsége és a képzelet erkölcsé

nélkül, ámde az értelem csálhatatlanságának babonájával nem tud megbirkózni a hit csodájának javára. Az agnosztikus ember esztétikai miszticizmusa a *lélek harakiri*-je. Hősi mozdulat, amellyel az idegek a végtelent hívják és a végestől képtelenek megszabadulni. Aki Isten szolgája lehetne, inkább a szépség rabszolgája lesz.

Vajjon az egyházak — s most nem a szekták kezdetleges Isten-látomásának intézményesített kifejezésére szabad gondolnunk — miként szolgálják a lélek ügyét? A lélek, ennek az ismertetésnek szellemében, egyértelmű a hit transzcendens szállásával. Ha nem így értelmezzük a lelket, akkor a fogalmat képmutató vagy műkedvelő szándékkal használjuk. A katolikus egyház hagyományainál és céljainál fogva Róma vetülete Amerikában is. Viszont a protestáns egyházak s a «reformed», azaz haladó szellemű zsidó hitközségek sokszor kétes viszonyba kerülnek a lélek fogalmával. Elvégre a megalkuvás nélküli Isten-hit nélkül semmiféle egyháznak, amely theisztikus felfogást vall, nincs létjogosultsága. Ezzel szemben az a helyzet, hogy számos protestáns és zsidó lelkész prédikációiban intellektuális, társadalmi vagy erkölcsi kérdésekkel foglalkozik s Isterre, vallásra, metafizikára nem is utal. Ezek az egyházak — legalább is jelentékeny százalékuk — inkább «humarisztikusak», mint csakugyan a vallás látható otthonai; inkább az ember értelmére és érzelmeire akarnak hatni, mint lelkére. Mintegy azt az álláspontot vallják, hogy a hydroaeroplánok és einsteini relativitás és társadalmi forrongások és értékátalakulások korában meggyőzőbb az emberi megbízhatóság, a társadalmi igazság, a tárgyilagosságnak mondott ítélőképesség kérdését elemezni, mint olyan kérdésekkel foglalkozni, amelyek — noha a templom kerete megkövetelné ezeknek a kérdéseknek kifejtését — a gondoktól, bizonytalanságoktól, kételyektől agyonkínzott hívek sorsát közvetlenül nem érintik. Ezek a lelkészek sokszor inkább az erkölcs szószólói vagy valamelyik társadalmi dogmáé, amely talán homlokegyenest ellenkezik a demokrácia elvével, s azt a benyomást keltik, mintha a templomot csak keretnek tekintenék arra, hogy a hittől eltávolodott embert az erkölcs vagy más hasonló jelentőségű érték szolgálatába állítsák. Felfogásuk nem a kétszínűség kenyeretbiztosító megnyilatkozása; inkább visszhangja a hajdani úttörők bátorságának, akik szembehelyezkedtek a multtal. Az amerikai «pioneer» arc ma is él, csak nehezebb észrevenni a történelmileg megrajzolt «pioneer» arcnál. *Stephen Vincent Benét*, a mai Amerika egyik tehetséges költője, «John Brown's Body» című legértékesebb alkotásában az úttörők lélektanát a következő négy szép sorban érzékelteti:

«I took my wife out of a pretty house,
I took my wife out of a pleasant place.
I stripped my wife of comfortable things,
I drove my wife to wander with the wind».

Lényege ennek a négy sornak : a bátorság kalandvágának (amely a szabadság építő szellemét akarja megvalósítani) diadala a megszokottság, a megúnt kényelem, a közhelyé vált tekintélyelv rovására. S bármennyire az anyagi civilizáció területe Amerika, azt be kell ismerni, hogy ezen a civilizáción belül mindig megszólalt a kockázat, az újítás, a leküzdhetetlen leküzdeni akaró don quichottei hang. Azok a lelkesek, akik Isten házában Istent méltóan említik vagy nem említik, ellentmondásukban is fenkölt célt szolgálnak : meg akarják tartani az embert az értéknek, ha már nem tudják megtartani Istennek. Ilyen értelemben folytatói az úttörők paradox-erkölcsének. Amellett kétségtelen, hogy tudva vagy ösztönösen William James pragmatikus bölcséletére hallgatnak, mert hiszen a «jó, ami hasznos» elvet követve prédikálnak, helyesebben előadást tartanak olyan kérdésekről, amelyekről feltételezik, hogy híveiket érdeklik s hogy gondolatmenetükkel híveik ingatag életére megnyugtató hangfogót tehetnek. Megjegyzendő, hogy ezek a megállapítások nem vonatkoznak minden protestáns egyházra vagy «reformed» zsidó hitközségre, de eléggé általánosak, hogy tipikusoknak minősíthessenek. Egy templomjáró művelt protestáns ismerősöm szerint a vallás azért kell, hogy az emberek jómodorúak legyenek. Ez a vallomás mintegy barokk módosítása az amerikai protestantizmusnak, de csupán formai s nem tartalmi szempontból.

Amikor a lélek a hivatalos egyházak számottevő százalékában is kizáróan erkölcsi fogalomként szűkül, vagy pedig az értékelméletnek olyan eszközévé, amely megalégszik a felszín mélységével s nem keresi a mélység rejtélyességét, azaz az érthetlenség realitását azért, hogy a tapasztalati valóság is érthetővé váljék, akkor végül olyan lelki *Katzenjammerrel* állunk szemben, amely a hit összeomlására vezet. S ráadásul a gazdasági helyzet ziláltsága, a nemi élet szabadossága, a mozi-izlés és éjjeli mulatók ütemének felülkerekedése is siettetni a természetfölötti értelemben felfogott lélek öngyilkosságát. Az új amerikai irodalom lehangosabb íróiban sok a kíméletlen durvaság. Nem azokban, akik számottevők, hanem akik tudják, hogy miként kell észrevétni magukat. A részeg materielizmus és a kommunista hangsúlyozású kollektív jövő paradicsomi élvezete találkozik ezeknek az íróknak műveiben. A viszonyok sokszor olyan tűrhetetlenek, hogy úgyszólván igazolják ezeknek az íróknak programját, ha nem is problematikus művészetét. Ilyen körülmények közepette érthető, hogy olyan íróknak és költőknek is kellett jelentkezniük, akikben megszólalt a lélek életösztöne. Sajnos, a csakugyan tehetségesek száma csekély, s egy-kettő kivételével irodalmi igazságtalanság lenne jelentőségüket a mai európai irodalom *Sigríd Undsetje*ivel, *Paul Claudelje*ivel, *François Mauriacja*ival összemérni. Még ott sem tartanak, ahol a mai Anglia, amely az életrajz, társadalmi és történelmi kritika, valamint ujságírás terén olyan hívő írókra hivatkozhatik, mint amilyen *Hilaire Belloc* és *G. K. Chesterton*, vagy mint amilyen a regény terén *Sheila Kaye-Smith*, akinek tragikus

világérzése összeegyeztethető hithű katholicizmusával. Az amerikai költők közül a lélekhez való visszatérést legmegrendítőbben az Angliában élő *T. S. Eliot* fejezte ki; ugyanakkor bizonyos, hogy *Thornton Wilder* korábbi és *Willa Cather* későbbi regényeiben az állandó értékek szépsége, a metafizikai láthatár utáni vágy fontos szerepet játszik.

A léleknek, mint az élet rendteremtő és a rend gyakorlati és elméleti, tapasztalati és elvont céljának igazolását szolgáló erőnek szükségességét sokkal alaposabban lehet megfigyelni néhány újabb amerikai filozófus munkáiban. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy az újabb amerikai filozófusok egy része a *Jacques Maritain*re emlékeztető alázat lázával tért vissza Istenhez vagy pedig elmélyült Isten-konceptiójában. Erről szó sincsen. Ellenben arról van szó, hogy a William Jamestől hangoztatott pragmatikus bölcselet megszűnt a «csak józanul» a jót a haszonnal összeegyeztető világnézet lenni, s James metafizikai kíváncsisága, sőt kirándulása a metafizika területére, amely olykor majdnem a hívő megkapó szerénységére emlékeztetett, részben követőiben, részben kiábrándult tanítványaiiban olyan fejlődésre vezetett, hogy a változást ezen a téren, éppen a lélek irányában, feltétlenül észre kell venni. William James legkiválóbb tanítványa *John Dewey*, akiben ma is az erkölcsi materializmus elve uralkodik. Mindamellett ez nem akadályozta meg Deweyt abban, hogy «A Common Faith» című legutóbbi munkájában, amelyben mai *credoját* foglalta szavakba, ne hangoztassa a vallásos érzés szükségességét. Nem a vallást akarja rehabilitálni (szerinte a vallásokat elrontotta a dogmák dermesztő hatása), hanem a vallásos érzés dinamikájának kívánatosságát hangsúlyozza. Ellenfelei máris azzal vádolják, hogy metafizikai ébredésével az üres formák útvesztőjébe került; alighanem túlbecsülik Dewey «vallásos» jelzőjének minőségét. Dewey végzetesen racionális, s a vallást akár a lélek szentírásai, akár teológiai értelmezésében, minden bizonnyal anakronizmusnak tekinti. A vallásos érzés dinamikájával tulajdonképpen úgy van, mint azok a mindent megértők, akik az egyházakat, mint intézményeket, helyeslik, «mert hát a tömegeket fegyelmezni kell», ellenben a vallás magasztosságával szemben érzéketlenek. Dewey minden valószínűség szerint megérezte, hogy az erkölcsös élet, amelyet ő kíván az emberektől az igazság lelkiismeretével megteremtett társadalomban, túl szürke, túl ihlet nélküli, ha az erkölcsöt nem fűti valamilyen fajta lelkesedés. A racionalista ebben az esetben lelkesedés helyett a vallásos érzés fogalmát használja, anélkül, hogy a vallással, mint az érzékfölötti vágy támaszával foglalkoznék. És mégis jelentékeny ez a változás John Dewey filozófiájában, mert amíg egyrészt józanabb akart lenni William Jamesnél (olyan ez, mintha valaki nem elégszik meg a gyári füsttel és korommal, hanem mesterségesen még jobban elszűrketi), másrészt most, élete alkonyán, világhíre teljében, legalább fogalmi körében olyan felfedezéseket tesz, amelyek a lelkiség síkján egy sorba helyezik Jamesselel, a metafizikai biztonságot keresővel.

A lélek igazi felfedezői azonban a jelen kor Amerikájában a humanisták. Elnevezésük félreértésre adhat okot s némi magyarázatra szorul. Tévedés lenne őket a renaissance humanistáival összehasonlítani; viszont az a körülmény, hogy a lélek «dekorumát» szeretik hangoztatni, még nem jelenti azt, hogy az európai szkolasztikusok amerikai folytatói. A legtöbben közülük dualisták, de fenntartással. Feltétlenül harcos ellenzői az amerikai mechanisztikus világnézetnek, gyanúsak azzal az elmélettel szemben, amely a racionális pszichológiát erkölcsi kalauzzá akarja tökéletesíteni, s ámbár a tapasztalat szükségességét nem tagadják. A John Dewey-féle kísérleti filozófiát, mint az egyetlen elfogadható bölcséleti módszert, elvetik. Az *American Philosophical Association* gyűlésén egyik hívük a leghatározottabban kifejtette, hogy a tizenkilencedik század biológiai filozófiájának fölénye szűnőfélben van az amerikai bölcséletben. A kizárólagosan hasznossági szempontot összeomlott elméletnek mondta. Amíg például James és Dewey még közel esnek *Locke*hoz, addig ezek a humanisták elidegenedtek attól a filozófustól, aki valamikor olyan nagy hatást gyakorolt az angol és az amerikai gondolkodókra. Mint filozófusok nem eredetiek, ellenben, mint a gondolatot a gyakorlatba átvivő harcosok bátrak, ha olykor zavarosak és következtelenek is, sőt többízben az intellektualizált puritánok benyomását keltik. Annyiban humanisták, amennyiben az *ember* a problémájuk; de nem hajlandók tudomásul venni azt a pozitivistá balhitet, hogy az ember *csak* fiziológia, *csak* pszichológia, *csak* szociológia stb. Istennel ritkán foglalkoznak, de amikor az ember érdeklődésük tárgya, úgy elemzik, becsületes és érdemleges életének feltételeit úgy határozzák meg, mintha hinnének Istenben. Pragmatikusak, amennyiben didaktikusak; a jó életet akarják, de a jó élet fogalmába nem a pragmatikus értelmű hasznos életet kapcsolják bele, hanem a nemes életét.

Az amerikai humanisták közül a legfigyelemreméltóbbak a következők: *Irving Babbitt* (tavaly halt meg), *Paul Elmer More*, *G. R. Elliott*, *Frank Jewett Mather*, *Gorham B. Munson* és *Norman Foerster*. Érdekes, hogy milyen témákkal foglalkoznak. Például «a tudomány nagyképűségével», vagy «a józan ész alázatával», «a modernség önérzetével és hivalkodásával», az «amerikai szépirodalom Pandora dobozával», «a fegyelem forrásával», «a vakutcába került Dionysossal», «a modern tragédia dilemmájával». Központi gondolatuk, ha részletekben nem is értenek egyet, az önuralom, az egyensúly, az arány elvének alkalmazása olyan korban, amelyben az önuralom megőrült, az egyensúlynak nincs helye, s az arány elve akadémiusan hideg és rideg levegőt áraszt. Van köztük olyan, akinek metafizikai világnézete a William Jamestől kijelölt pragmatikus filozófia körülhatárolt s óvatos metafizikáját elhagyta maga mögött; van olyan, akinek inkább metafora-szókincse sejteti az irracionális láthatár körvonalait; végül van olyan, aki a vallást nemcsak fegyelmező, rendteremtő tényezőként fogja fel, hanem a lélek harcának, amelyben az ember ráismerhet a maga végtelenségének arcára. Ezeknek

a humanistáknak képzettségét nem lehet letagadni; komolyságukat és őszinteségüket nem lehet kétségbevonni; a felszínességet letorkoló értelmi és jellembeli fölényüket el kell ismerni. A velük szemben indokolt kritika a kimondott hívők részéről az, hogy nem merik levonni filozófiájuk végső konzekvenciáját; spirituális alkatukban sokszor az erkölcs kissé tágított puritán értelmezése érvényesül, a józanul felfogható és erkölccsel kipárnázott kozmikus tudat s nem a lét csodájának felismerése. Akik viszont akár megalkuvás nélküli tapasztalati világnézetüknél fogva, amely csak a tények tanulságát hajlandó elismerni, akár pedig pozitivistá filozófiájuknál fogva, amely mindentől irtózik, ami a «modernség lekicsinylését» érezteti, pálcát törnek felettük, azoknak leggyakrabban hangoztatott ellenérvük az, hogy az amerikai humanisták a keresztény dogmákkal jóban akarnak lenni s ugyanakkor a felvilágosodottság egyénileg értelmezett szellemével is. Szóval ebben a «bátorságban» a kétszínűség magját látják, amelyből politikai és társadalmi téren a fascizmus önkényének kell kinőnie, esztétikai téren a hagyományok túlbonyolult lényegtiszteletének, s bölcséleti téren annak a félelemből és gyávaságból származó előítéletnek, amely a tapasztalatot mellőzi az elvontság érdekében. Talán a legtalálhatóbb kritika velük szemben az, hogy feltűnően akadémikus hangon beszélnek, s amikor szigorúságot és önfegyelmet követelnek, ismételten abba a hibába esnek, hogy saját rendszerükben nem követik a logikusan végigvezetett gondolkodás szigorát s nem ismernek önfegyelmet, amikor mások önfegyelmük hiányára rámutatnak. Valahogyan az az érzésünk, hogy tanárok, akik az egész világot tanteremnek tekintik, s olyan tudatlanságot tételeznek fel, amely sértő a hallgatóság szempontjából. Amellett készek intellektuális szókinccsel közhelyeket mondani és zavaros s megzavarító nagyképűséggel eredeti gondolatokat. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy amerikai elődeiknél különbséggel felszereléssel (az egy *Ralph Waldo Emerson*t kivéve) egyengetik «a lélek nemességének» útját, s azt a felfogást, hogy csak az az ember igazán ember, aki arányba tudja hozni felfogó, megértő és megkülönböztető képességét és hajlamát. Ez az arányelv nem tűri meg a pozitívizmus kőfalát, amely csupán tapasztalati kertté akarja szűkíteni az élet vadonját, hanem a végtelen és a véges világának összhangjára törekszik, amelyben a tapasztalat, mint az ember erkölcsi és gyakorlati ítélőképességének anyaga, betölti a maga szerepét, s szintúgy az irracionális vágy vagy valóság, mint az ember metafizikai énjének igazolása.